

δης — μὲ μερικά π...
λις ὁ Γυλίππος ἔφθασε στὴν πόλη, που οὐκ ἔμελλε
λῶς, τὸ ἀγωνιστικὸ σθένος τῶν πολιορκημένων ἐνισχύθηκε καθὼς
παν ὅτι ἡ παλιὰ πατρίδα τοὺς δὲν τοὺς ἐγκατέλειψε. Ὑπὸ τὴν ἡγε-
τοῦ Γυλίππου εἶχαν τόσες ἐπιτυχίες, ὥστε ὁ Νικίας — ποὺ μετὰ
θάνατο τοῦ Λαμάχου διοικοῦσε μόνος τὸν ἀθηναϊκὸ στρατὸ — ἀνα-
σθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 414 π.Χ. νὰ ζητήσῃ τὴν ἀποστολὴ νέου ἐκ-
τευτικοῦ σώματος.

174 Ἡ δυσάρεστη αὐτὴ εἶδηση ἀνάγκασε τοὺς ριζοσπαστικοὺς
τες (Ἀνδροκλῆ, Πείσανδρο κ.ἄ.), ποὺ ὡς τότε ἔτρεφαν ἐντελῶς ὁ-
φικὲς ἐλπίδες | νὰ προσγειωθοῦν. Μέσα σὲ ἓνα χρόνο εἶχαν κατο-
μὲ τὴν ἐπιπολαιότητα ποὺ ἔδειξαν νὰ παραβοῦν δύο συμφωνίες
νης: ὑποστηρίζοντας τὸν Πέρση σατράπη Ἀμόργη ποὺ εἶχε ἔξε-
κατὰ τῆς περσικῆς κεντρικῆς ἐξουσίας παρέβησαν τὴν εἰρήνη τοῦ
λία, ἡ ὁποία εἶχε ἀνανεωθῇ τὸ 424/3 π.Χ. ὕστερα ἀπὸ νέα συμφω-
τὸν Δαρεῖο Β΄· ἐπίσης, παρέβησαν τὴν εἰρήνη τοῦ 421 π.Χ., λεη-
τας τὴν παραλία τῆς Λακωνίας γιὰ νὰ προστατεύσουν τὸ Ἀργ-
τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Σπάρτη θὰ δεχόταν τὴν πρόκληση αὐτὴ χω-
ἀντιδράση. Ἀλλὰ ἡ ἐλπίδα τοὺς διαψεύσθηκε: τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 414
ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Ἀγίς κατέλαβε στὴν Ἀττικὴ τὴν Δεκέ-
ποὺ ἀπέχει εἴκοσι μόνον χιλιόμετρα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ἡ κατάλη-
Δεκέλειας ἔγινε ὕστερα ἀπὸ συμβουλὴ τοῦ Ἀλκιβιάδη, ὁ ὁποῖος
ἔτσι στὴν πατρίδα τοῦ ἓνα θανάσιμο πλῆγμα «πισώπλατα». Ἀ-
Δεκέλεια οἱ Σπαρτιᾶτες εἶχαν τὸν ἔλεγχο ὅλης τῆς γειτονικῆς πε-
καὶ παρεμπόδιζαν τὸν τόσο ἀναγκαῖο γιὰ τὴν Ἀθήνα ἀνεφοδιασ-
τὴν Εὐβοία μέσῳ τοῦ Ὠρωποῦ· καὶ λίγο ἀργότερα ἀναγκαστικὰ
ἡ λειτουργία τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, πρᾶγμα ποὺ εἶχε ἔξα-

ἐπιβλαβεῖς ἐπιπτώσεις στὴν οἰκονομία: οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς σταμάτησαν καὶ πολλὰς χιλιάδες δούλων ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὴν βιομηχανία δραπετεύσαν. Καὶ τὸ χειρότερο, ἡ κατάληψη τῆς Δεκέλειας δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι προσωρινή, ὅπως κατὰ τὸν Ἀρχιδάμειο πόλεμο, ἀλλὰ διαρκής. Ἡ συμβουλὴ ποὺ ἔδωσε ὁ Ἀλκιβιάδης στὸν ἐχθρὸ τῆς πατρίδας του ἦταν μιὰ διαβολικὰ ἐξυπνὴ ἰδέα.

Μετὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ αὐτὴ μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τὸ σωστὸ θὰ ἦταν νὰ σταματήσουν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐκστρατεία στὴν Σικελία· ἀλλ' αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι οἱ ριζοσπαστικοὶ ἡγέτες θὰ ἔχαναν τὴν ἐπιρροή τους· ἔτσι, παρ' ὅλες τὶς δυσχέρειες ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἔστειλαν στὸν Νικία ὡς βοήθεια ἓνα δεύτερο ἐκστρατευτικὸ σῶμα ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Δ η μ ο σ θ έ ν η (ἄνοιξη τοῦ 413 π.Χ.). Στὸ μεταξὺ ὁ Γύλιππος κατέλαβε —στὸ νότιο ἄκρο τοῦ μεγάλου λιμανιοῦ τῶν Συρακουσῶν— τὸ Πλημμύριον, ὅπου προηγουμένως εἶχαν ἐγκατασταθῇ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ εἶχαν συγκεντρώσει ἄφθονα ἐφόδια. Ὁ Δημοσθένης προσπάθησε κατόπιν νὰ ἐκπορθήσῃ τὸ ἐγκάρσιο τεῖχος τῶν Συρακουσίων, ὑπέστη ὅμως σὲ νυκτερινὴ μάχη ὀλοκληρωτικὴ ἥττα (Ἰούλιος τοῦ 413 π.Χ.). Τότε πρότεινε νὰ ἐγκαταλείψουν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐκστρατεία καὶ νὰ ἐπιστρέψουν στὴν Ἀθήνα. Ἀλλ' ὁ Νικίας εἶχε ἀντίθετη γνώμη. Ὑστερα ἀπὸ μερικὲς ἑβδομάδες τελικὰ ὑπεχώρησε καὶ ἀπέμενε μόνον νὰ ἐπιβιβασθοῦν οἱ ἄνδρες στὰ πλοῖα. Ὅμως τὴν προηγούμενη νύχτα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση (27 Αὐγούστου 413 π.Χ.) ἔγινε ὀλικὴ ἔκλειψη σελήνης καὶ ἡ δεισιδαιμονία τῶν Ἀθηναίων τοὺς ᾤθησε νὰ ἀναβάλουν —σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τῶν μάντεων— τὸν ἀπόπλου γιὰ ἓνα μῆνα! Αὐτὸ ἔφερε τὴν καταστροφή. Ἀφοῦ τὸ ἀθηναϊκὸ πεζικὸ νικηθῆκε καὶ ὁ στόλος ἀπέτυχε νὰ διασπάσῃ τὸν κλοιὸ καὶ νὰ βγῇ ἀπὸ τὸ μεγάλο λιμάνι ἀπέμεινε μόνον, ὡς λύση ἀπελπισίας, ἡ ὑποχώρηση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς νήσου. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ ὁ ἀθηναϊκὸς στρατὸς ἀποδεκατίσθηκε. Τοὺς αἰχμαλώτους ἔφεραν οἱ νικητὲς στὰ λατομεῖα· ὁ Νικίας καὶ ὁ Δημοσθένης ἐκτελέσθηκαν.

νης τοῦ Καλλία ἀπέφευγε καὶ οὐκ ἔβρισκε τὴν πόλιν. ὁ δὲ Καλλίας ἀρχισε νὰ παίζη ἐνεργὸ ρόλο στὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ πράγματα. Ἐπὶ αὐτὴν ἀρχίζει μιὰ θλιβερὴ ἐποχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας (ποὺ τελείωσε μόνον μετὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ἀνατολὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου).

Ἐξ αἰτίας τῆς ἀνόητης πολιτικῆς τῶν ριζοσπαστικῶν δημοκρατῶν τῆς ἡ Ἀθήνα ἀντιμετώπιζε μιὰ νέα δυσάρεστη γι' αὐτὴν κατάστασις: ὁ Δαρεῖος Β' δὲν θεωροῦσε τώρα τὸν ἑαυτοῦ του δεσμευμένο — καὶ δίκαιον βέβαια — ἀπὸ τὴν εἰρήνῃ τοῦ Καλλία, γι' αὐτὸ καὶ διέταξε τοὺς σατράπεις τοῦ Τισσαφέρνη καὶ Φαρνάβαζο νὰ εἰσπράξουν ἀπὸ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας τοὺς ὀφειλόμενους ὡς τότε φόρους. Χωρὶς κανέναν ἔθνικὸ ἐνδοιασμὸ προθυμοποιήθηκε τότε ἡ Σπάρτη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ μικρασιατικὰ ἑλληνικὰ πόλεις στοὺς Πέρσες καὶ συνῆψε μάλιστα — πάλι μετὰ τὴν παρώθησιν τοῦ Ἀλκιβιάδου — συμφωνία μετὰ τὸν Τισσαφέρνη κατὰ τὴν συμφωνία αὕτη οἱ Σπαρτιᾶτες ἔστειλαν τὸν στόλον τοῦ Σπάρτη κατὰ τὰ μικρασιατικὰ παράλια γιὰ νὰ πολεμήσῃ ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων μαζὶ μετὰ τοὺς Πέρσες — τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων θὰ κατέβαλλε ὁ Μ. Βασιλεὺς. Ὁ τρίτος ἀντίπαλος τῶν Ἀθηναίων ἦταν οἱ ἀποστάτες σύμμαχοι, ποὺ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σικελίας ἀποσκιρτοῦσαν ἀπὸ τῆς Ἀθήνας σὲ συνεχῶς αὐξανόμενη κλίμακα, μολονότι λίγο πρὶν (τὸ 414/3 π.Χ.) οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ἀντικαταστήσει τὸν ἐπαχθὲν φόρο μετὰ τὸν ἐνδοκασμὸ 5 % («εἰκοστή») ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων προϊόντων. Σὲ λίγο διάστημα ἡ Ἀθήνα εἶχε χάσει ὅλους τοὺς Ἰωνεὺς συμμάχους τῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Σάμον· ἡ Σάμος ἔγινε μάλιστα βάση τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου κατὰ τὸν λεγόμενο Ἰωνικὸ πόλεμον ποὺ διαδραματίσθηκε στὰ ἰωνικὰ παράλια.

Ἄν σκεφθῇ κανεὶς πόσο μεγάλη συμφορὰ ἦταν γιὰ τὴν Ἀθήναν ἡ καταστροφὴ τῆς Σικελίας καὶ ἀκόμη τὴν δύσκολη θέσιν τῆς ὁποίας περιῆλθε ἡ πόλις μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Δεκέλειας ἀπὸ τοὺς Σπαρτιᾶτες δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θαυμάσῃ τὴν ἐνεργητικότητά ποὺ ἔδειξε ὁ ἀθηναϊκὸς λαὸς ἀντιμετωπίζοντας τὸν πανίσχυρον αὐτὸν συνασπισμό. Τὶς οικονομικὰς δυσχέρειας προσπάθησαν οἱ Ἀθηναῖοι ἀρχικὰ νὰ ὑπερνικήσουν μετὰ τὴν ἐπιβολὴν ἐκτακτῆς εἰσφορᾶς, ἀνάλογης πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν πολιτῶν· λίγο ἀργότερα ὅμως ἀναγκάσθηκαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὸ σταθερὸ ἀπόθεμα τῶν 1000 ταλάντων ποὺ εἶχε δημιουργήσει ὁ Περικλῆς. Στὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ἡ ἀποτυχία τῶν ριζοσπαστικῶν δημοκρατικῶν εἶχε ὡς συνέπεια μιὰ σημαντικὴ μεταβολὴ στὸ πολίτευμα | ποὺ θὰ ἐμπόδιζε, ὅπως πίστευαν οἱ εἰσηγηταὶ τῆς πρὸς τὸν λαόν, ὅπως πρὶν, βιαστικὰς μεταβολῆς.

ὅπως οὐδέποτε θὰ κατέρρεε. Ἦταν ἡ κατάλληλη περίστασις γιὰ τοὺς μετριοπαθεῖς ὀλιγαρχικοὺς — τὴν ἡγεσίαν τῶν ὁποίων εἶχε ὁ Θηραμένης, γιὸς τοῦ Ἀγνωνοῦς — ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ἐξτρεμιστὲς ὀλιγαρχικοὶ μὲ τὴν ἐντεινόμενη τρομοκρατία στὴν Ἀθήνα προκαλοῦσαν συνεχῶς μεγαλύτερο μῖσος ἐναντίον τους. Οἱ ἐξτρεμιστὲς στήριζαν τὴν τελευταία ἐλπίδα τους στὴν Σπάρτη καὶ ἄρχισαν νὰ ὀχυρώνουν τὴν Ἡετιωνείαν, τὴν στενὴ λωρίδα γῆς ποὺ δεσπόζει στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Πειραιῶς. Ὄταν ὁ λαὸς ὑποψιάσθηκε — ὄχι ἄδικα — ὅτι μὲ τὶς προετοιμασίαις αὐτὰς οἱ ἐξτρεμιστὲς ἤθελαν νὰ εἰσπλεύσῃ ὁ σπαρτιατικὸς στόλος κατέστρεψε τὰ ὀχυρώματα· καὶ ἐπειδὴ ὁ Θηραμένης πῆρε φανερά τὸ μέρος του οἱ ἐξτρεμιστὲς προθυμοποιήθηκαν νὰ ἔλθουν σὲ συμβιβασμό. Ἀλλ' ὅταν ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος νικῆθηκε στὸ στενὸ μεταξὺ Εὐβοίας καὶ Ἀττικῆς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔχασαν τὴν τόσο ἀναγκαία γιὰ τὸν ἐφοδιασμό τους Εὐβοία — ἡ ἀπώλεια ἦταν μάλιστα ἀκόμη πρὸ δυσάρεστη ἐπειδὴ εἶχαν ἀποστατήσῃ οἱ κτήσεις τους στὰ Δαρδανέλλια ὅπως καὶ στὸ Βυζάντιο — τότε τὸ καθεστῶς τῶν Τετρακοσίων κατέρρευσε. Ὁ λαὸς συγκεντρώθηκε καὶ πάλι στὴν Πνύκα, καθαίρεσε — ὕστερα ἀπὸ τετράμηνη παραμονὴ στὴν ἐξουσία — τοὺς Τετρακοσίους καὶ ἀνέθεσε τὴν κυβέρνησιν στοὺς (τοὐλάχιστον) Πεντακισχιλίους. Ἦταν ὅσοι μποροῦσαν νὰ ἐξασφαλίζουν μόνοι τὸν ὅπλισμό τους («οἱ τὰ ὅπλα παρεχόμενοι»), αὐτὴν δὲ τὴν φορὰ συγκροτήθηκαν πράγματι σὲ σῶμα (τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 411 π.Χ.). Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιον συντάγματος ποὺ εἶχε προταθῇ κατὰ τὴν συνέλευσιν στὸν Κολωνῶν οἱ Πεντακισχιλίοι ἀποτελοῦσαν βουλευτικὸ σῶμα ποὺ ὑποδιαιροῦνταν σὲ τέσσερα τμήματα, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ ἀσκοῦσε τὴν ἐξουσίαν ἐναλλάξ, γιὰ ἓνα 179 χρόνον. Μολονότι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ἀλκιβιάδου ἐκπληρώθηκε ἔτσι μόνο ὥς πρὸς τὴν καθαίρεσιν τῶν Τετρακοσίων, ὥστόσο ἀποκαταστάθηκε ἡ σύμπνοια τοῦ κέντρου μὲ τὸ μέτωπον, ἐφ' ὅσον μάλιστα τὰ καταδικαστικά ψήφισματα κατὰ τοῦ Ἀλκιβιάδου ἀκυρώθηκαν καὶ ὁ ἴδιος ἀναγνωρίσθηκε ὡς στρατηγός.

Ἡ νέα αὐτὴ ὀλιγαρχικὴ κυβέρνησις, ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Θηραμένης, ἄρχισε τὸ ἔργον της μὲ καλοὺς οἰωνούς· λίγον μετὰ τὴν συγκρότησίν της ἔφθασε ἡ εἶδησις ὅτι ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος νίκησε στὴν θέσιν Κυνὸς σῆμα (στὰ Δαρδανέλλια), ἐνῶ λίγο ἀργότερον ἐγένετο γνωστὴ στὴν Ἀθήναν καὶ δευτέρη νίκη (κοντὰ στὴν Ἀβυδον), ποὺ εἶχε ἐπιτευχθῇ χάρις σὲ ἐπέμβασιν τοῦ Ἀλκιβιάδου. Τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 410 π.Χ. ὁ Ἀλκιβιάδης πέτυχε νέα λαμπρὴν νίκη σὲ μάχην ποὺ ἐγένετο κοντὰ στὴν Κόζι κ ο, ὅπου σκοτώθηκε μάλιστα ὁ Σπαρτιάτης ναύαρχος Μίνδα-

1. βλ. Ἀριστοτ. Ἀθ. Πολ. 30.

ρος· ἀμέσως κατόπιν οἱ Ἀθηναῖοι ἔκτισαν φρούριο ἀπέναντι στοῦ Βυζάντιο, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι καί πάλι τὴν μεταφορὰ σιτηρῶν ἀπὸ τὸν Πόντο. Μετὰ τὴν ἀπροσδόκητη αὐτὴ αὔξηση τῆς ἰσχύος τῶν Ἀθηναίων στὴν θάλασσα ἡ Σπάρτη πρότεινε τὴν σύναψη εἰρήνης μὲ βάση τὸ μὲ τὴν Δακέλεια. Ἀλλὰ μὲ τίς τελευταῖες νίκες οἱ ριζοσπαστικοὶ δημοσχεῖς τῆς Σπάρτης, στὴν περίστασις ἐκείνῃ ἀρκετὰ εὐνοϊκὲς προτάσεις τῆς Σπάρτης, στὴν περίστασις ἐκείνῃ ἀρκετὰ εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν Ἀθήνα, ἀπορρίφθηκαν. Τὴν εὐθύνη φέρει ὁ τότε ἡγέτης τῶν ριζοσπαστικῶν δημοκρατῶν, ὁ λυροποιὸς Κλεοφῶν, ὅπως ὁ Κλέων τὸ 425 π.Χ. Τότε καταλύθηκε ἐπίσης τὸ καθεστῶς τοῦ Θηραμένη καὶ τῶν Πεντακισχιλίων καὶ ἐγκαθιδρύθηκε καί πάλι ἡ παλαιὰ ριζοσπαστικὴ δημοκρατία (θέρος τοῦ 410 π.Χ.). Ἡ βουλὴ τῶν Πεντακοσίων — τὰ μέλη τῆς ὁποίας ὀρίζονταν μὲ κλήρωση — καὶ τὰ λαϊκὰ δικαστήρια ἀποκαταστάθηκαν· ἐκτὸς δὲ ἀπὸ τὴν ἀποζημίωσις ποὺ δινόταν, ὅπως καὶ πρὶν, στοὺς βουλευτὲς καὶ τοὺς δικαστὲς ὁ Κλεοφῶν εἰσήγαγε καὶ τὴν διωβελία, ἓνα εἶδος κρατικῆς συντάξεως, δηλ. δύο ὀβολοὶ κάθε μέρα γιὰ τοὺς πολῖτες ἐκείνους ποὺ δὲν ἔπαιρναν ἀπὸ ἄλλοῦ μισθὸ ἢ ἀποζημίωσις. Λογικώτερο μέτρο ποὺ λήφθηκε ἀμέσως κατόπιν γιὰ τὴν ἀπασχόλησις τῶν ἀνέργων πολιτῶν ἦταν ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐργασιῶν στοῦ Ἐρέχθειον (409 π.Χ.).

Μετὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῆς Σπάρτης ὁ πόλεμος ὅπως ἦταν ἐπόμενο συνεχίσθηκε, διαδραματίσθηκε δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια στὴν περιοχὴ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐκεῖ ἐπέτυχεν ὁ Ἀλκιβιάδης νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀθηναϊκὴ κυριαρχία καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὸν Βόσπορον, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Χαλκηδῶνα καὶ τὸ Βυζάντιον (409 π.Χ.). Ὑστερα ἀπὸ τίς μεγάλες αὐτὲς ἐπιτυχίες ὁ Ἀλκιβιάδης μποροῦσε νὰ ἐλπίζῃ ὅτι ἡ ἐπιστροφή στὴν Ἀθήνα ποὺ τόσο ἐπιθυμοῦσε ἦταν δυνατὴ. Ὅταν τὸ θέρος τοῦ 408 π.Χ. κατέπλευσε ὡς νικητὴς στὸν Πειραιᾶ ὁ λαὸς τὸν ὑποδέχθηκε μὲ ἐνθουσιασμό καὶ λησμονώντας τὴν φοβερὴ δυστυχία ποὺ εἶχε προξενήσει πρὶν στὴν πατρίδα τοῦ ἀπέδωσε τὰ πολιτικά του δικαιώματα καὶ τοῦ ἀνέθεσε μάλιστα τὴν ἀπεριόριστη στρατιωτικὴ ἡγεσία κατὰ τίς ἐπιχειρήσεις στὴν ξηρὰ καὶ στὴν θάλασσα.

180. | Ἐνῶ οἱ Ἀθηναῖοι πανηγύριζαν στὴν Ἀνατολὴ πρόβαλλαν νέα νέφη: Ἦδη τὸ 409 π.Χ. εἶχε σταλῆ σπαρτιατικὴ ἀντιπροσωπεῖα στὰ Σοῦσα καὶ εἶχε κατορθώσει νὰ πείσῃ τὸν Μ. Βασιλέα ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ ἐπέβαλλεν νὰ νικήσῃ ἡ Σπάρτη, ποὺ ἀνεγνώριζε τὴν κυριαρχία τοῦ στὴν Μ. Ἀσίᾳ· ἔτσι ὁ Πέρσης βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ μεταβάλῃ τὴν πολιτικὴ ποὺ εἶχε ἀκολουθήσῃ ὡς τώρα καὶ χρησιμοποιώντας τοὺς τεράστιους θησαυροὺς τοῦ νὰ συμβάλῃ στὴν πτώσιν τῶν Ἀθηναίων. Ἡ

μεταβολὴ αὐτὴ ἐπρόκειτο νὰ παίξῃ ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἐξέλιξη τοῦ μακροχρόνιου ἀνταγωνισμοῦ Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν — ὅπως ἀκριβῶς ἡ εἴσοδος τῆς Ἀμερικῆς (μὲ τὶς ἀνεξάντλητες οἰκονομικὲς τῆς δυνατότητες) στὸν πρῶτο Παγκόσμιον πόλεμο. Τὸ 408 π.Χ. στάλθηκε μυστικὰ στὴν Μ. Ἀσία ὁ νεαρὸς πρίγκιπας Κῦρος, γιὸς τῆς Παρυσάτιδος, ὡς στρατηγὸς τοῦ βασιλέως — ἐνῶ περιορίσθηκαν οἱ διοικητικὲς δικαιοδοσίαι τῶν σατραπῶν Τισσαφέρνη καὶ Φαρναβάζου — ἔχοντας μαζὶ τοῦ πεντακόσια τάλαντα. Οἱ Σπαρτιάτες ἔμαθαν τὴν μεταβολὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ Πέρση μονάρχη — ἦταν οἱ μόνοι ποὺ τὴν πληροφορήθηκαν — καὶ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 408 π.Χ. ἔστειλαν στὴν Μ. Ἀσία ὡς ναύαρχο τὸν Λύσανδρο, ἓνα ἐξαιρετικὰ ἱκανὸ στρατηγὸ καὶ διπλωμάτη· ὅπως ὁ Ἀλκιβιάδης ἔτσι καὶ ὁ Λύσανδρος ἔχοντας ἀπερίοριστη φιλοδοξία γιὰ τὴν ἐξουσία περιφρονοῦσε τὸν νόμο καὶ τὶς παραδοσιακὰς ἀντιλήψεις· ὥστόσο διέφερε ἀπὸ τὸν Ἀλκιβιάδην χάρις στὴν σπαρτιατικὴ αὐτοπειθαρχία του. Καὶ οἱ δύο ἀντίπαλοι ἦταν ὅπως δῆποτε ἐξαιρετικὲς φυσιογνωμίαι.

Μόλις τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔγιναν γνωστὰ στὴν Ἀθήνα (τὸ φθινόπωρο τοῦ 408 π.Χ.) ὁ Ἀλκιβιάδης ἀναγκάσθηκε, προσωρινὰ ὅπως νόμιζε, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ μεγαλεπίβολα κυριαρχικὰ σχέδιά του καὶ ἔσπευσε μὲ στόλο ἀπὸ ἑκατὸ τριῆρεις στὴν Μ. Ἀσία, ὅπου ἔκανε βάση τοῦ στόλου του τὸ Νότιον, τὸ ἐπίνειο τῆς Κολοφῶνος· ἀπὸ ἐκεῖ ἐδέσποξε τῆς εἰσόδου τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἐφέσου, ὅπου εἶχε ἀγκυροβολήσει ὁ σπαρτιατικὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Λυσάνδρου — συνολικὰ 90 πλοῖα (ὁ αὐξημένος ἀριθμὸς ὀφειλόταν στὴν αὐξηση τοῦ μισθοῦ τῶν πληρωμάτων ποὺ ἔγινε μὲ τὴν περσικὴ οἰκονομικὴ βοήθεια). Ἀφοῦ ἐπὶ ἀρκετοὺς μῆνες ὁ Ἀλκιβιάδης προσπάθησε νὰ παρασύρῃ τὸν Λύσανδρο σὲ ναυμαχία διέπραξε κατὰ τὴν ἐπομένη ἀνοιξή (407 π.Χ.) τὸ σφάλμα νὰ χωρίσῃ τὸν στόλο του καὶ μὲ τὸ ἓνα μέρος νὰ προχωρήσῃ ὁ ἴδιος βορειότερα, τὸ δὲ ἄλλο νὰ ἀφήσῃ ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ κυβερνήτη τῆς ναυαρχίδος του Ἀντίοχο στὸ Νότιον, ἀφοῦ διέταξε τὸν Ἀντίοχο νὰ ἀποφύγῃ μὲ κάθε τρόπο σύγκρουση μὲ τὸν Λύσανδρο. Ἀλλὰ ὁ Ἀντίοχος δὲν διέθετε ἀρκετὸ κῦρος ἀπέναντι στὰ πληρώματα ποὺ ἠθελαν τὴν μάχη· ἔτσι ὅταν μερικὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων εἰσχώρησαν στὸ λιμάνι τῆς Ἐφέσου ὁ Λύσανδρος διέταξε ἐπίθεση καὶ στὴν ναυμαχία ποὺ ἔγινε ἐπέτυχε ὀλοκληρωτικὴ νίκη — ποὺ ὀφείλε ἀσφαλῶς στὴν ἰσχυρότερη ἐπιμονὴ του ἀπέναντι τοῦ Ἀλκιβιάδου¹. Τὸ ἀπο-

1. Περιγραφή τῆς ναυμαχίας στὸ Νότιον περιέχει ἐπίσης ἓνα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «ἱστορικοῦ τῆς Ὀξυρρύγχου» ποὺ βρέθηκαν πρόσφατα: πρβλ. Forschungen und Fortschritte 25, 1949, 93 κ.ἐξ., καὶ V. Bartoletti, Hellenica Oxyrhynchia (Bibliotheca Teubneriana), Λειψία 1959, Κεφ. 4.

181 τέλεσμα ἦταν ἡ πτώση τοῦ Ἀλκιβιάδου, δηλ. ἡ καθαίρεσή του ἀπὸ τὴν στρατηγία μετὰ ἀπόφασιν τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ ποὺ λίγο πρὶν τὸν εἶχε ὑπο-
 δεχθῆ μετὰ ἐνθουσιασμό. | Κατόπιν ἀποσύρθηκε καὶ ἔζησε ὡς ἰδιώτης
 στὰ φρούρια ποὺ εἶχε στὴν Θράκη καὶ τὸ 404 δολοφονήθηκε ὕστερα ἀπὸ
 πρωτοβουλία τῆς Σπάρτης, στὴν αὐλὴ τοῦ Φαρναβάζου, ὅπου εἶχε κατα-
 φύγει μετὰ τὴν πτώση τῶν Ἀθηναίων.

Τὸ 406 π.Χ. ὁ Λύσανδρος παρέδωσε τὴν ἡγεσίαν τοῦ στόλου στὸν
 διάδοχόν του Κ α λ λ ι κ ρ α τ ῖ δ α — ὀργισμένος ἐπειδὴ ἔλπιζε ὅτι θὰ
 παρατεινόταν ἡ θητεία του γιὰ ἓνα χρόνον παρὰ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ
 ἔθεταν οἱ νόμοι. Ὁ Καλλικρατίδης ἐπέτυχεν νὰ ἀποκλείσῃ τὸν ἀθηναϊκὸν
 στόλον ποὺ βρισκόταν ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κόνωνος στὸ λιμάνι τῆς Μυ-
 τλήνης. Ὅταν ἡ φοβερὴ αὐτὴ εἰδησιὴ ἔφθασεν τὸ θέρος τοῦ 406 π.Χ.
 στὴν Ἀθήναν ὁ λαὸς ξεσηκώθηκε μετὰ ἡρωϊκὸν ἐνθουσιασμόν, ἔτοιμος νὰ
 προσφέρῃ τὸ πᾶν γιὰ τὴν πατρίδα. Ὅλοι οἱ μάχιμοι ἄνδρες, γέροι καὶ
 νέοι, ἐπιφανεῖς καὶ ἄσημοι, ἔσπευσαν νὰ ἀναλάβουν ὑπηρεσίαν στὰ
 πλοῖα. Μόνο οἱ ἔφηβοι καὶ οἱ γέροι ἔμειναν πίσω γιὰ τὴν υπεράσπισιν
 τῶν τειχῶν. Ἐντεινόντας σὲ πυρετώδη ρυθμὸν ὅλες τὶς δυνάμεις τοὺς οἱ
 Ἀθηναῖοι ἐπέτυχαν μέσα σὲ ἓνα μῆνα νὰ σχηματίσουν στόλον ἀπὸ 110
 τριήρεις, ἔτοιμο νὰ ἀποπλεύσῃ. Γιὰ νὰ βροῦν τὰ ἀναγκαῖα χρήματα,
 ἐπειδὴ καὶ οἱ θησαυροὶ τῶν θεῶν εἶχαν ἐξαντληθῆ ἀπὸ πολὺ πρὶν, ἔλυσαν
 τὰ ἀφιερώματα ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς ναοὺς τῆς ἀκροπόλεως, ἐκτὸς
 ἀπὸ δύο ἀγάλματα τῆς Νίκης. Στὸν Πρόναον τοῦ Παρθενῶνος ἔμεινε
 μόνο ἓνα χρυσὸ στεφάνι! Εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ μεγάλες καὶ συγκλονι-
 στικὰς στιγμὰς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας.

Μετὰ τὸν στόλον αὐτὸν ποὺ ἀυξήθηκε κατόπιν μετὰ σαμιακὰ καὶ ἄλλα
 πλοῖα σὲ πάνω ἀπὸ 150 τριήρεις οἱ Ἀθηναῖοι ἐπέτυχαν τὸν Αὐγούστον
 τοῦ 406 π.Χ. κοντὰ στὶς Ἀ ρ γ ι ν ο ὕ σ ε ς ν ῆ σ ο υ ς, νοτίως τῆς
 Λέσβου, ὁλοκληρωτικὴ νίκη κατὰ τοῦ στόλου τοῦ Καλλικρατίδα ποὺ
 ἀριθμοῦσε 120 πλοῖα. Τὴν χαρὰ τῆς νίκης μείωσαν μόνο οἱ μεγάλες
 ἀνθρώπινες ἀπώλειαι· ἡ θύελλα ποὺ ξέσπασεν μετὰ τὴν ναυμαχίαν ἐμπό-
 δισε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς τῶν στρατηγῶν νὰ σωθοῦν οἱ ναυαγοί.
 Ἄν καὶ οἱ ἀπώλειαι ὀφείλονταν σὲ στοιχεῖα τῆς φύσεως, ὥστόσο ὁ
 ἀθηναϊκὸς λαὸς στὴν φοβερὴ ὀδύνῃ του γιὰ τοὺς νεκροὺς ζήτησε νὰ
 δικασθοῦν ἕξι ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς ποὺ διοικοῦσαν τὸν στόλον καὶ
 κατεδίκασεν καὶ τοὺς ἕξι κατὰ παράνομον τρόπον (ἐγένετο μιὰ ψηφοφορία
 γιὰ ὅλους) σὲ θάνατον. Ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς πρυτάνεις ποὺ τήρησεν ὡς τὸ
 τέλος ἀντίθετην στάσιν ἦταν ὁ Σωκράτης. Ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασιν
 ἀποτελοῦσε ὅπωςδὴποτε δικαστικὴ δολοφονία· καὶ μολονότι μερικοὶ
 ἀντέδρασαν, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ διαδικασίαν ἦταν παράνομη, τὸ πλῆ-
 θος ἐπέμεινε προβάλλοντας ὡς δικαίωμα του «νὰ κάνῃ ὅ,τι θέλῃ» (Τὸ

πληθος ἐβόα δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βοῦ-
ληται». Ξενοφ. Ἑλλην. I, 7, 12). Πάνω ἀπὸ τὸν νόμο λοιπὸν ἡ θέληση τοῦ
λαοῦ! Ἡ ριζοσπαστικὴ δημοκρατία βρισκόταν στὴν ἀποκορύφωσή της.

Μετὰ τὴν βαρεὶά ἦτα στὶς Ἀργινοῦσες ἡ Σπάρτη πρότεινε καὶ
πάλι εἰρήνην μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους ποὺ εἶχε προτείνει μετὰ τὴν ναυμαχία
στὴν Κύζικο· ἀλλὰ ὁ Κλεοφῶν, προβάλλοντας καὶ πάλι ἀνόητες ἀντα-
παιτήσεις ἐμπόδισε τὴν ἀποδοχή τους. Καὶ νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ἡ
182 | Ἀθήνα θὰ μπορούσε νὰ βγῇ ἀπὸ τὸν πόλεμο ὡς μεγάλη δύναμη ἀκόμη
καὶ τότε — ἂν εἶχε ἓνα πραγματικὸ πολιτικὸ ἡγέτη¹. Ἔτσι ὅμως προ-
χωροῦσε ὀλοταχῶς πρὸς τὴν κατάρρευσή της.

Τὸ ἀποφασιστικὸ πλῆγμα ἐπέφερε ὁ Λύσανδρος. Τυπικὰ ἦταν μόνο
ἐπιστολεὺς—ναύαρχος ἦταν ὁ Ἀρακος—στὴν πραγματικότητα ὅμως τὴν
ἡγεσία τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου τὴν εἶχε αὐτός. Ὁ Λύσανδρος δέχθηκε
τὸ σχέδιο ποὺ εἶχε ὑποστηρίξει πρὶν ὁ βασιλεὺς Ἀγίς, ὅτι δηλ. γιὰ νὰ
καταβληθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὴν πείνα ἔπρεπε παράλληλα μὲ τὴν
κατάληψη τῆς Δεκέλειας νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ τὰ στενὰ τῶν Δαρδα-
νελλίων· καὶ ἀφοῦ συμπλήρωσε — χάρις στὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη
τοῦ Κύρου — μὲ νέα πλοῖα τὸν ὑπόλοιπο σπαρτιατικὸ στόλο μετέφερε
τὸν πόλεμο στὰ Δαρδανέλλια. Ἐκεῖ, καὶ συγκεκριμένα κοντὰ στοὺς
Αἰγὸς ποταμούς, ὁ ἀθηναϊκὸς στόλος ὑπέστη καταστρεπτικὴ
ἦτα: ἀπὸ τὰ 180 ἀθηναϊκὰ πλοῖα περίπου 160 κατέλαβαν οἱ νικητὲς
(φθινόπωρο τοῦ 405 π.Χ.). Νέο στόλο δὲν μπορούσε πιά νὰ ὀργανώσῃ
ἡ Ἀθήνα. Τὸ Βυζάντιο καὶ ἡ Χαλκηδὼν παραδόθηκαν στὸν Λύσανδρο
καὶ ἡ εἰσαγωγὴ σιτηρῶν ἀπὸ τὸν Πόντο ἔγινε ἔτσι ἀδύνατη. Οἱ Ἀθη-
ναῖοι ἄρχισαν νὰ ἐξαντλοῦνται ἀπὸ τὴν πείνα. Ὅλες σχεδὸν οἱ συμμα-
χικὲς πόλεις τῶν Ἀθηναίων ἀποστάτησαν — πιστοὶ ἔμειναν μόνο οἱ
Σάμιοι, γι' αὐτὸ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ἐκδηλώνοντας τὴν εὐγνωμοσύνη τους,
τοὺς ἔκαναν Ἀθηναίους πολῖτες. Ἄν ἡ Ἀθήνα εἶχε ἐφαρμόσει σὲ με-
γάλη ἔκταση τὸ μέτρο αὐτὸ ἀπὸ πολὺ πρὶν ἴσως νὰ μὴν εἶχε φθάσει στὴν
κρίσιμη αὐτὴ κατάσταση (βλ. σ. 209).

Ὁ ἐχθρὸς περιέσφιγγε τώρα, σὰν σιδερένιο δαχτυλίδι, τὴν πόλιν
ἀπὸ παντοῦ: ὁ Ἀγίς ἀπὸ τὴν Δεκέλεια, ὁ Πausanias (ποὺ εἰσέβαλε στὴν
Ἀττικὴ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο) καὶ ὁ Λύσανδρος, ποὺ εἶχε φθάσει μὲ
τὸν στόλο (150 πλοῖα) μπροστὰ στὸν Πειραιᾶ, ἀπὸ τὴν θάλασσα. Τὸ
σχέδιο ἦταν νὰ καταβληθῇ ἡ Ἀθήνα ὅχι μὲ τὰ ὅπλα, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πείνα.
Οἱ ριζοσπαστικοὶ ἡγέτες ὑπεστήριζαν τὴν ἀντίσταση μέχρι ἐσχάτων,
γιατί μὲ τὴν κατάληψη τῆς πόλεως ἡ κυριαρχία τους θὰ κατέρρεε· καὶ

1. Τὸ ἔτος 406 π.Χ. ἔγιναν, σύμφωνα μὲ μιὰ ἐπιγραφή, διαπραγματεύσεις μεταξὺ Ἀθη-
ναίων καὶ Καρχηδονίων. Βλ. σχετικὰ H. Bengtson, Griech. Gesch. 2, σ. 244, σημ. 3.

183 ὅμως ἦταν ὀλοφάνερο ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλη διέξοδος ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παράδοση. Παραγνωρίζοντας ἐντελῶς τὴν κατάστασι προτεῖναν — ὅταν ἡ πείνα ἄρχισε νὰ παίρνη μεγαλύτερη ἔκτασι — τὴν σύναψι εἰρήνης, ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θὰ κρατοῦσαν τὸν Πειραιᾶ καὶ τὰ τείχη. Ἡ Σπάρτη ἀρνήθηκε, ὅπως ἦταν εὐνόητο, νὰ διαπραγματευθῇ κάτω ἀπὸ τέτοιους ὄρους, ἄφησε ὅμως νὰ ἐννοηθῇ ὅτι θὰ διατηροῦσαν τὶς κτήσεις τοὺς Λήμνο, Ἰμβρο καὶ Σκῦρο ἂν κατεδάφιζαν τὰ μακρὰ τείχη σὲ μήκος δέκα σταδίων· ὑπὸ τὴν πίεσι ὅμως τοῦ Κλεοφῶντος ἀπαγορεύθηκε μὲ ψήφισμα ἀκόμη καὶ νὰ μιλήσῃ κανεὶς γιὰ τὴν πρότασι αὐτή. Ἀλλὰ ἀμέσως κατόπιν κινήθηκε ἡ ὀλιγαρχικὴ ἀντιπολίτευσι καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 404 π.Χ. στάλθηκε στὸν Λύσανδρο γιὰ διαπραγματεύσεις ὁ ἀρχηγὸς τῶν μετριοπαθῶν ὀλιγαρχικῶν Θηραμένης. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μακρᾶς ἀπουσίας του (ὁ Θ. ἔμεινε κοντὰ στὸν Λύσανδρο τρεῖς μῆνες) ὁ ἀριθμὸς τῶν θανάτων ἀπὸ τὴν πείνα αὐξήθηκε καὶ ὁ πληθυσμὸς ἐξαντλήθηκε ἀκόμη περισσότερο. Συνάμα κατέρρευσε τὸ κύρος τῶν ριζοσπαστικῶν ἡγετῶν ποὺ ἀπορρίπτοντας τὶς εὐνοϊκὰς εἰρηνευτικὰς προτάσεις τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἦταν οἱ κύριοι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν δυστυχία. Μὲ κάποια ἀσήμαντη ἀφορμὴ ὁ Κλεοφών καταδικάσθηκε σὲ θάνατο καὶ θανατώθηκε. Οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἀποκτοῦσαν συνεχῶς μεγαλύτερη ἐπιρροή.

Ἡ ἐξέλιξι αὐτῆ τῶν γεγονότων δὲν ἐξέπληξε καθόλου τὸν Θηραμένη, ὅταν ἐπέστρεψε ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες στὴν Ἀθήνα καὶ ἀνεκοίνωσε τὴν παράδοξιν κάπως ἀπόφασι τοῦ Λυσάνδρου: ὅτι ὁ Λύσανδρος θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀναρμόδιον γιὰ διαπραγματεύσεις καὶ τὸν παρέπεμπε στοὺς ἐφόρους. Ἔτσι ἀποφασίσθηκε νὰ σταλῇ ὁ Θηραμένης μὲ ἑννέα ἄλλους πρέσβεις στὴν Σπάρτη. Στὴν συνέλευσι τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμμάχων τῆς Σπάρτης ποὺ ἐγίνε ἐκεῖ οἱ ἐχθροὶ τῶν Ἀθηναίων, κυρίως δὲ οἱ Κορίνθιοι καὶ οἱ Θηβαῖοι, ἐκδηλώνοντας τὸ μῖσος ποὺ εἶχαν ἐναντίον τοὺς προτεῖναν νὰ καταστραφῇ ἡ Ἀθήνα ἐντελῶς. Τὴν πρότασι ἀντέκρουσαν οἱ Σπαρτιάτες μὲ τὴν ὠραία φράσι ποὺ τιμᾷ τὴν πόλιν τοὺς, ὅτι «δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξανδραποδισθῇ μιὰ ἐλληνικὴ πόλις ποὺ ἔχει προσφέρει τόσα πολλὰ στὴν Ἑλλάδα σὲ δύσκολους καιροὺς» (Ξενοφ. Ἑλλ. II, 2, 20). Ἡ ἀνάμνησι ἀπὸ τὴν μεγάλη ἐποχὴ τῶν περσικῶν πολέμων ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὰ λόγια αὐτὰ ὅπωςδῆποτε ἐκπλήσσει, ἐφ' ὅσον οἱ ἴδιοι οἱ Σπαρτιάτες πολεμοῦσαν ἀπὸ χρόνια ὥς σύμμαχοι αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν Περσῶν. Φυσικὰ στὴν θέσι αὐτῆ τῶν Σπαρτιατῶν ἔπαιζε κάποιο ρόλον καὶ πολιτικὴ σκοπιμότης (στοὺς Σπαρτιατῶν συνέφερε νὰ σωθῇ ἡ Ἀθήνα)· ὑπάρχει ὥστόσο κάτι ποὺ ἀξίζει νὰ θαυμάσι κανεὶς, τὸ ὅτι δηλ. οἱ Σπαρτιάτες στὴν ἐποχὴ τῆς πρὶν μεγάλης ἐπιτυχίας τοὺς, στὸ τέλος ἐνὸς μακροχρόνιου πολέμου ποὺ τοὺς

στοίχισε πολλές ἀπώλειες, συγκράτησαν ἐκείνους ποὺ ἔκαναν ἔξον-
τωρικὸ πόλεμο μόνο ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ προασπίσουν τὰ ἔμπορικά τους
συμφέροντα (ὅπως ἡ Κόρινθος) καὶ φέροντας στὴν μνήμη τους τὸν
κοινὸ ἔθνικὸ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερία θέλησαν νὰ προστατεύσουν τοὺς
Ἀθηναίους. Γιὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴ μετριοπαθεῖ αὐτῇ στάσει τῆς πρέπει
ὅσοι ἀγαποῦμε τὴν Ἀθήνα νὰ εὐγνωμονοῦμε τὴν Σπάρτη· γιατί ἂν εἶ-
χαν ἐπικρατήσει οἱ ἄλλοι ποὺ ἤθελαν τὴν καταστροφὴ τῆς πόλεως,
ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ δὲν θὰ εἶχε μείνει σήμερα ἴσως τίποτε
ὀρθιο. Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης ποὺ ἔθετε τώρα ἡ Σπάρτη ἦταν ὅτι ἡ Ἀθήνα
ἔπρεπε νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ ὅλας τῆς ἑξωτερικῆς κτήσεις τῆς (ἀκόμη καὶ
ἀπὸ τὴν Δῆμνο, Ἱμβρο, Σκύρο), νὰ κατεδαφισθοῦν τὰ τείχη τοῦ Πει-
ραιῶς καὶ τὰ Μακρὰ τείχη, νὰ παραδοθοῦν ὅλα τὰ πλοῖα τοῦ στόλου
ἐκτὸς ἀπὸ δώδεκα καὶ ἀκόμη νὰ ἐπιστρέψουν οἱ πολιτικοὶ ἐξόριστοι.

Ἔτσι ἡ Ἀθήνα ποὺ ἀναγκαζόταν συγχρόνως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν στα-
σιατικὴ ἡγεμονία καὶ ὡς συμμαχικὴ πόλη νὰ παραχωρῇ στὴν Σπάρτη
στρατὸ περιορίζοταν στὴν κυριαρχία τῆς στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Σαλα-
μίνα. Τὴν ἑσωτερικὴ τῆς πολιτικὴ ἦταν ἐλεύθεροι οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τὴν
ρυθμίσουν ὅπως ᾔθελαν. Ἀφοῦ οἱ ὅροι αὐτοὶ ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὴν ἐκ-
κλησία τοῦ δήμου ὁ Λύσανδρος κατέπευσε στὸν Πειραιᾶ· ἐπίσης ἐπα-
νῆλθαν οἱ ἐξόριστοι (τέλος Ἀπριλίου τοῦ 404 π.Χ.). Οἱ ἔχθροὶ ὅμως
ἄρχισαν μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ μὲ τὴν συνοδεία τῆς μουσικῆς | ἀνλητρί-
δων νὰ κατεδαφίζουν τὰ τείχη, «πιστεύοντας ὅτι τότε ἀνέτελλε γιὰ τὴν
Ἑλλάδα ἡ ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας» (Ξενοφ. Ἑλλ. II, 2, 23). Ἐπρόκειτο
ὅμως νὰ διαπιστώσουν πολὺ σύντομα ὅτι ἡ πεποίθησή τους ἦταν κα-
θαρὴ χίμαιρα.

Ἔτσι κατέρρευσε ἔνα κράτος, ὁ λαὸς τοῦ ὁποίου ἀκόμη καὶ κατὰ
τὴν διάρκεια τοῦ εἰκοσιεπταετοῦς πολέμου δημιούργησε μὲ ἀξιοθαύ-
μαστη παραγωγικότητα ἔργα κατὰ πολὺ ἀνώτερα σὲ σύγκριση πρὸς
ὅλα τὰ ἐλληνικὰ φῶλα, σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ (τέχνη,
νόμος δὲν τὴν πέτυχε μὲ τίς δικές τῆς δυνάμεις, ἀλλὰ μόνο χάρι στὴν
συμμαχία ποὺ εἶχε συνάψει μὲ τοὺς Πέρσες — μολονότι τοὺς εἶχε κά-
ποτε νικήσει καὶ ἡ νίκη τῆς αὐτῆς (κατὰ τοὺς μηδικούς πολέμους) ἀπο-
τέλῳσε πρὶν γιὰ τὴν Σπάρτη τὸν μεγαλύτερο τίτλο τιμῆς.